

Նա աչնպէս ուրախ էր, որ ես չնայելով բոլոր լուզմունքիս, պատահականեցի.

— Օհ, չէ, պ. տեսուչ, աչնպէս էլ լաւ է.

— Համաձայն էք:

— Ինչպէս թէ համաձայն. իմ ցանկութիւնս հէնց աչ էր... Այո... աչ... համաձայն եմ և շնորհակալ եմ ձեզնից. կարող էք հաւատացած լինել, պ. Լարօշ, որ արտօր դուք Ֆրեդէրիկին ամենաերջանիկ մարդը դարձրիք աշխարհում. ես ակուրից վերկացաւ և աչն է ուզում էի պարկս ստիցս կախել, երբ ներս մտաւ վերահսկող պ. Ռամօն պաշտօնական գործով:

— Գնում էք, Ֆրեդէրիկ, — ասաց պ. տեսուչը. — չէք կամենում ձեր զաւակ Սուրճը դատարկել:

— Ա՛խ, պ. Լարօշ, — պատասխանեցի, — ես շատ բաղաւոր կլինէի, որ նստէի... բայց երեսպալքս սպասում են... պէտք է լաւ նորութիւնը նոցա հաղորդել:

— Գնացէ՛ք ուրեմն, — ասաց նա, տեղից վերկենալով և ճանապարհ դնելով մինչև դուռը. — Ճշմարիտ էք ասում, պէտք չէ Զահրէների բաղաւորութիւնն ուշացնել:

Նա ձեռքը մեկնեց ինձ, և ես ողջունելով պ. Ռամօնի՝ դուրս գնացի:

2.

Ուրախութիւնից խելքը գլխիս չէր: Աչն ժամանակ միտաչն ուշքի եկալ, երբ հասաւ ձախ կողմը հովիտն իջնող ճանապարհին: Գուցէ ես աւելի էի խմել, — պէտք է խոստովանուիմ, Ժօրժ, որ աչն պատուական գինուց ես մի փոքր արբեցի. բայց ոտներս հպատակում էին ինձ, և ես քալում էի քսան տարեկանի պէս, ծիծաղաղէմ և ինքս ինձ ասելով.

«Այժմ, Ֆրեդէրիկ, ամեն բան եղաւ ինչպէս պէտք էր, ոչ ոք ոչ մի բանում չի նախատի քեզ. ինքը՝ պ. տեսուչն արեց առաջարկութիւնը, իսկ ար հազար անգամ լաւ է, քան եթէ աչ անէր հօրեղբայր Գանիէլը... Ի՞նչ լաւ եկաւ բանը... Խնչպէս բաղաւոր կլինինք անտառի տնակում... Խնչքան երջանիկ կլինին նոքա, երբ իմանան, որ ամեն ինչ ստրքուել է և մնում է միայն «Նշանաւ» երգելը: Էհ, դու էլ, Ֆրեդէրիկ, կարող ես քեզ համար էլ ուրախ լինել... արս երկիրը դու

չևս թողնի մինչև կեանքիդ վերջը. աչքիդ առաջ միշտ անտառ կլինի, և մինչև ութսուն տարեկան հասակը ծառի խեղճի հոտ կշնչես. Այս էր քո բոլոր ուզածը, չխօսելով ապագայ միև ուրախութիւնների մասին,—որդւոց, թոռների, և ալնոյ:

Ֆրամիւլի ճանապարհն իջնելիս՝ ուղեցաւ պարեւը:

Մօտ վեց ժամն էր, և երեկոեան թարմութիւնը դդալ էր տալիս գիշերուաւ մերձենալը. դորտերն սկսել էին իրանց երաժշտութիւնը եղեգնուալի և լճի բարձր խոտերի մէջ. հինաւուրց մալրիները կապտաւուն էին տալիս երկնքի մութ տարածութեան տակ, ժամանակ առ ժամանակ կանգնում էին և, նախելով նոցա, մտածում:

«Դուք—գեղեցիկ ծառեր, տակաւին կեանքով լի էք. դեռ երկար կանգուն կ'մնաք ալտիդ. Արեւ կ'ջերմացնէ ձեր մշտադալար դադաթները, քանի որ չեն որոշել ձեզ փալտատի վացնի համար. Ապա ի՞նչ վերջ կ'ունենաք, բաց մատաղատունի մալրիները կ'աճեն, կ'զարգանան ձեր ստուերի տակ և ձեր տեղը կ'ընեն. տեղը երբէք պարապ չի մնալ»:

Այսպէս մտածելով, շարունակեցի ճանապարհս:

«Այն, Ֆրեդէրիկ,—ասացի ինքս ինձ,—ահա քո վիճակը... դու սիրում էիր քո աներ Բրուստին. պահպանում էիր նոքան, երբ նա ուժ չունէր աշխատելու, որովհետև իւր դուստրն ու պաշաճը հաւատաց քեզ, և որովհետև նա պատկառելի, ամենքից լարզուած մի մարդ էր, և հալընիքի բարի ծառաւ... Այժմ հերթը քոնն է, որ երիտասարդներից սիրուես ու պահպանուես. դու պիտի ապրես նոցա մէջ, հինաւուրց մալրիի պէս, ալեգարդ մամուռով պատած: Խեղճ ծեր մալրիներ, նոքա դեռ պիտի ապրեն. եթէ նոքա ալդպէս ուղղաձիգ չաճէին, վաղուց կ'կտրտէին, և ցախի բւ ածուխի կծառալեցնէին»:

Ես փառք տուի Նախախնամութեան, որ ազնիւ մարդկանց չէ կորցնում, և այս մտքերի մէջ եթէ ժամին մօտ հասաւ սղոցարանին. կամրջի սօտից տեսաւ իմ տնակս անտառում: Ուղեօն հաշում էր. կալասը տաւարն էր տուն անում, հարաւ տալով և մտրակը շարժելով. բաղերի հօտը դեպտփին, աւաղի վերաւ, քթներով ուղղում էին իրանց փետուրները վզների մօտ, թեերի և ադիի տակ, որ հանգստանալու նշան էր. քանի մի հաւեր տակաւին կ'լիչում էին բա-

կում, և նոցանից երկու երեքը—պառաւաններն ու կիսով չափ փետրաթափները—նիրհում էին ցանկապատի տակ:

Տեսնելով Ռազօրին, որ վաղում էր գէպի ինձ, ինքս ինձ պնացի.

«Ահա իմ տանս եմ, Ալիմ պէտք է խօսել... Ժան Մէրլէնն անշուշտ ալստեղ կլինի... պէտք է բացուել...»

Է

Երբ ներս մտաւ, Վարդ-Մարին ձեռները կշտած խմոր էր պատրաստում բոքոնների համար: Նա հեռուից տեսել էր ինձ և առանց վեր նայելու՝ շարունակում իւր գործը:

—Շատ եռանդով ես աշխատում, Վարդ-Մարի, ասացի ես նորան:

—Ա՛խ, դո՛ւ ես, հայրիկ. բոքոններ եմ պատրաստում:

—Ա՛յ, —պատասխանեցի, պարկս պատից կախելով. —ես եմ Ուղղակի տեսչի մօտից եմ դալիս... Ո՛չ ոք չէ եղել:

—Ժան Մէրլէնը ղեկուցանելու եկաւ, բաց գնաց...

—Ա՛խ, դնաց... բաց լաւ, լաւ... կարծեմ շատ հեռու գնացած չի լինի. նորա հետ շատ լուրջ խօսելիք ունիմ:

Ես մաս էի դալիս սենեկի մի ծալից միւսը, նայելով բոքոններին, ձուաներով լի կողովին. և ալիւրէ պարկին, իսկ Վարդ-Մարին եռանդով շարունակում էր իւր պարապմունքը, առանց չրթուներ բանալու:

Վերջապէս ես կանգ առաւ և ասացի.

—Վարդ-Մարի, աշխատելը լաւ բան է, բաց ալիմ մի ուրիշ բանի մասին պէտք է խօսենք ես ու դու. Պ. տեսուչն ինձ հաղորդեց, որ դո՛ւ սիրում ես Ժան Մէրլէնին, ուղիղ է:

Այս խօսքերն ասացի թէ չէ՝ նա գրդնակը վեր գցեց ձեռքից ու տակն ու վրայ եղաւ:

—Ես այս նորա համար չեմ ասում, —շարունակեցի ես, —որ քեզ լանդիմանութիւն տուած լինիմ: Ժան Մէրլէնը մի փառաւոր երիտասարդ է և լաւ անտառապահ, և նորա գէմ ոչինչ չունիմ... Ես էլ մի անգամ սիրում էի մօրդ, և Ռոուտ հայրիկը, որ իմ իշխանաւորն էր, ալդ բանի համար ինձ ոչ դուրս աւեց և ոչ էլ հախուցեց: Դա մի ընական բան է —երիտասարդ հասակում ամուսնութեան մասին կմտածեն: Բաց երբ ուղում են մի աղնիւ օրիորդի հետ պսակուել, պէտք է

նորա հօր կամքը հարցնեն։ Պէտք է ամեն բան իր կարգով լինի։

Օրիորդը չափազանց լուզուած էր, բայց, վերջին խօսքերս լսելով, շտապով թռցրեց լափրուկի ծաղկամանը և դրեց լուռամտի վերալ։ Ես շատ զարմացալ, որովհետեւ իմ կին Կատէրինն էլ միևնույն նշանով լալտեց ինձ, որ կարող եմ գնալ և առաջարկութիւն անել նորա հօրը։ Ժան Մէրլէնն խփոյն դուրս թռաւ ծառերի միջից և վազեց մեր տուն, ճիշտ աչնպէս, ինչպէս քսան տարի առաջ ես արի։

Այս ամենը տեսնելով ես ճիշտ աչնպէս վարուեցի, ինչպէս ծերունի Բրուատը։ Կանգնեցի մեր դրան շէմքում, աղջկաս թողի իմ հետ, և երբ Մէրլէնը հնալով մօտեցաւ մեզ, ուղղուեցի և դարձաւ նորան։

— Մէրլէն, ճիշտ էր այ. տեսչի ինձ պատմածը, որ դուք սիրում էք աղջկաս։ և ցանկանում էք առաջարկութիւն անել։

— Այո, այ. անտառայեա, — պատասխանեց նա, ձեռքը սրտին դրած, — ես սիրում եմ նորան կեանքիցս աւելի։

Նա ցանկանում էր վարդ-Մարիի հետ խօսել, բայց ես աղաղակեցի։

— Սպասեցէք... մի բոպէ ևս... Դուք սիրում էք վարդ-Մարիին, նա նույնպէս խոստովանել է ինձ, որ սիրում է ձեզ... շատ լաւ է... փոխադարձ սէրը խիստ հաճելի բան է... բայց պէտք է ուրիշների, ծերերի մասին էլ մտածել։ Երբ ես պսակուեցի կատէրին Բրուատի հետ, խոստացալ պահել անբոջ ու սկսեալուրին մինչև նոցա մահը, և խօսքս պահեցի, ինչպէս կարող էր անել մի աղնիւ մարդ. ես նոցա սիրում էի, չարդում և խնամում։ Նոքա սուաջին տեղն ունէին սեղանի վերալ, խմում էին սուաջին բաժակ դինին, քնում էին տանու ամենալաւ անկողնում։ Աննա տաար դեռ մինչև օրս կենդանի է և կարող է լկալել ասածիս ստուգութեան։ Սա իմ ուղղակի պարտքս էր. եթէ աղապէս չանէի, անպիտան մարդ կը լինէի։ Նոքա զանգատուելու տեղիք չունէին ինձ վերալ. ծերունի Բրուատը մեռնելէս օրհնեց ինձ և ասաց. «Ճիշդէրիկ, դու միշտ բարի զաւակ եղար մեզ համար», կարծում եմ որ արժանի եմ, որ դուք ես ճիշտ աղապէս վարուէք ինձ հետ, որովհետեւ արդարութիւնն ալք է պահանջում։ Այժմ, երբ իմ խօսքերը լսեցիք, խոստանում էք, Մէրլէն, ինձ համար աչն լինել, ինչ որ ես Բրուատ հալրիկի համար էի։

—Ա՛յ, պ. անտառապետ,—պատասխանեց նա,—ինձ երջանիկ կը համարեմ ձեզ պէս հալը ունենալով։—Այո, այո, խոստանում եմ որ մի բարի զաւակ կլինիմ ձեզ համար. խոստանում եմ սիրել և լարգել ձեզ մինչև ձեր կեանքի վերջը։

Ես զգացուեցալ ու ասացի.

—Ուրեմն ես տալիս եմ ձեզ Վարդ-Մարիս, կարող էք համբուրուել։

Նոքա համբուրուեցան. Վարդ-Մարին արտասուքով լըցուեց։ Ես բերի Աննա տատին, որ թեիս վերալ լենուած եկաւ և օրհնելով՝ ասաց.

—Այժմ կարող եմ հանգիստ մեռնել. ես տեսալ թոռանս քաղտաւորուած և մի աղնիւ մարդուց սիրուած։

Եւ ամբողջ երեկոյ նա շարունակ աղօթում էր Աստծուն իւր թոռների քաղտաւորութեան համար։

Մէրլէնն ու Վարդ-Մարին ցնծութեամբ խօսում էին իրար հետ և հրճում միմեանցով։ Ես անցուղարձ էի անում մեծ սենեկում և ասում.

—Այժմ դուք հարսնացու և փեսացու էք. Ժանը կարող է ուզած ժամանակ զալ այստեղ առանց քաշուելու, տանը լինիմ ես թէ ոչ. Պ. տեսուչն ինձ ասաց, որ նա առաջինը պիտի բարձր պաշտօն ստանայ և իմ դուրս դալուց լետով՝ նա պէտք է բռնէ իմ տեղը. այդ էլ շատ հեռու չէ. հարսանիքն ալն ժամանակ կանենք։

Այս հաճելի լուրերը կրկնապատկեցին նոցա երջանկութիւնը։

Գիշերը եկաւ. Ժան Մէրլէնը, չուզելով մօրն անհանգիստ անել, և մի անգամ ևս մնաս բարև ասելով՝ համբուրեց նշանածին։

Նորան ճանապարհ դրինք մինչև բարձր տանձենին. Սքանչելի եղանակ էր, ամբողջ երկինքը աստղներով էր լցուած. Ոչ մի կենդանի ձախ, ոչ մի տերեւ չշուկ չէր լսում, —ամեն ինչ քնած էր հովտում։

Երբ Մէրլէնը, հրաժեշտ տալով, սզմում էր ձեռքս՝ նորան ասացի.

—Խնդրեցէք ձեր մօրը, Մարգրէդէլին, որ վաղը առաւօտ դալ մեզ մօտ. Վարդ-Մարին հաճեղ ձալ կպատրաստէ — միասին նշանդրէքի տօն կկատարենք. Դա կեանքի ամենա-

մի՞նչ տօնն է: Եթէ հօրեղբայր Դանիէլն էլ կարողանալ գալ, շատ ուրախ կլինինք: — Լաւ, Գրեղեբիկ հայրիկ,—ասաց նա, և հաստատ քայլերով հեռացաւ:

Մենք տուն դարձանք:

Յիշեցի, իմ խեղճ կատէրինին ու մտածեցի.

«Լինում են զեղեցիկ օրեր կեանքի մէջ. ինչո՞ւ իմ քարիկինն էլ մեզ հետ չէր: Այս վիշտութիւնը մի հատիկ տխուրութեն էր ամբողջ օրուայ ընթացքում:

Ը.

Ամեն ինչ ուրեմն կարգի դրուեց, եւ այլ ևս անհանգիստ չէի լինում հրաժարականիս մասին: Ժան Մէրլէնն ու նորա մայր Մարգրէդէլը ամեն կիրակի գալիս էին մեզ մօտ:

Եկաւ աշունը—որսորդութեան և ձկնորսութեան ժամանակը. անտառները թակարդներով և գետերը թռուերով լցուեցան:

Ֆալցբուրգի ծեր ժամագործ Բաուրը, նախկին տարիների նման, երեւոյ իւր երկալն ձողերով ու պարկերով կարմրախալտի համար. Լաֆլէշը, Վինլերէլն ու ալլը—բոլորն էլ Սալլերնից մշահաւի որսորդներ-չներով ու հրաղէններով, ամեն կողմից լսուեցան սուլոց, աղաղակ, նապաստակներ էին որսում, երբեմն նաեւ ալծեամքներ. բոլոր որսորդները զալիս էին հանգիստ առնելու և ուժիւրը կաղդուրելու անտառի տանը. տապակածի և ապուխտով ձուաղեղի հոտը մինչև պարտէզն էր հասնում, և սորանով մի քիչ դրամ էինք վաստակում:

Քեզ ալս բաները շատ լատնի են, Ժօրժ, ուստի եւ պէտք չէ երկար բացատրել:

Այդ տարին մեր մօտից շատ փայտատներ էին անցնում Բաւարիայից և ուրիշ աւելի հեռաւոր տեղերից,—առողջ պնդակաղ մարդիկ, պարկերն ուսին, և ոսկորէ կոճակներով զանկապաններ ոտներին: Նոքա ամենքն էլ գնում էին դէպի Նիւլէր-վիլ, Լինէվիլ և Տուլլ փաշտ կտրելու: Կերեւալին խմբերով, բաճկոնակները կացիններից կախած և ուսին դրած: Այդ մարդիկ մեր մօտից անցնելով ձեռաց մի մի դաւաթ գինի

էին խմում. դա մի ուրախ, անհոգ ժողովուրդ էր, որոնց լախ-
ճապակէ ծխամորճերից ծխախոտի հոտով լցնում էին սենեա-
կը, ինչպէս նաև ծիծաղախառն և կատակախառն խօսակցու-
թիւններով, ինչպէս անում են այն մարդիկ, որոնք առանձին
գոնարութեամբ չեն ձեռք բերում իրանց ապրումները:

Ի հարկէ ես ուրախ էի, որ նոքա ինձ մօտ էին իջևա-
նում. դորանից քիչ շատ օգուտ ունէինք: Այդ ժամանակնե-
րից մի դէպք եմ լիշում, որ ցոյց է տալիս, թէ այդ ժողո-
վուրդն ինչ վստահութեամբ է հաւատ ընծալում իւր կառա-
վարութեան, առանց հոգալու և խմանալու, թէ ինչ է կա-
տարում մի քսան լեօ հեռու: Ես ամաչում եմ մենակ հէնց
մտաբերելով, որ մենք կարող էինք այն ժամանակ ծիծաղել
խելօք և մեղ զգուշացնող մարդկանց վերաջ:

Մի անգամ մեր տունը լիքն էր քաղաքից և շրջակա-
ներից եկողներով. նոցա թւում կալին և մի քանի օտարա-
ցիներ: Խօսում էին, խմում, և մի բարձրահասակ, շէկ ալտա-
մօրուքով և մեծ մեծ բեղերով բաւարացի՝ լուսամուտին մօ-
տենալով՝ զարմանքով արտասանեց.

— Ի՞նչ գեղեցիկ երկիր է: Ի՞նչ հրաշալի մայրիներ...
Ի՞նչ գեղանկար աւերակներ... Այս փոքրիկ անտառն էլ և
ժառերի մէջ դէպի ձախ ալս ձորը... Եւ ալսպիսի ճոխ եր-
կիր երբէք չեմ տեսել: Անտառակի ետեւում էլ երևում է կա-
թողիկէն: Ի՞նչպէս է կոչում այս գեղեցիկ գիւղը:

Ես դո՛հ էի, որ այդ մարդը հիանում էր մեր հովտով, և
ամեն ինչ մանրամասն պատմեցի:

Բաւորը, Դիւրը, Ալիններէլը զրոյց էին անում, ծխում
էին և մտնում խոհանոց խմանալու, պատրանստ էր արդեօք
ձուռդիղը, ուրիշ բանի մասին ամենևին չմտածելով:

Այդտեղ էր նստած և ծովապետ Ռօնդօն, որ փոքր ա-
ռաջ վերադարձել էր ալստեղ պաշտօնը թողնելուց՝ լետոյ,
բարձրահասակ, չոր-չոր, ներս ընկած ալտերով մի մարդ, մին-
չև վիղը կոճկած բաճկոնակով, որ տանջւում էր Աֆրիկայում,
Ղրիմ, Խտալիայում կրած վէրքերից: Նա լսում էր այս ամե-
նը եւ անչոռնչ կաթ էր խմում, որովհետև քիչին արգելել
էր մի ուրիշ բան խմել:

Անցաւ մի քանի ժամանակ և բաւարացիները, գաւաթ-
ները դատարկելով՝ ճանապարհուեցին: Ես ուղեկցեցի նոցա,
որպէս զի ցոյց տամ Բիդէլբէրգի ճանապարհը: Շէկ բաւարա-

ցին բարձր ձայնով ծիծաղեց, նա շատ ուրախ էր. հրաժեշտ տալիս՝ նա պինդ սեղմեց ձեռքս և ասաց «Merci!» ու վաղեց իւր ընկերներին հասնելու:

Երբ նոքա գնացին, ծովապետ Ռօնդօն կանգնած էր դրանք, իւր ձեռնախալտի վերալ լինուած, լիպլող աչքերը ման էր ածում նոցա ետևից եւ ատամները կրճտացնում:

—Այս ինչ մարդիկ են, Ֆրեդերիկ հայրիկ,—հարցրեց նա ինձ:—Ճանաչում էք դոցա:

—Կապիտան, —պատասխանեցի ես,—դոքա գերմանացի փախտատներ են. նոցա մասին ասքան գիտեմ միայն, որ ղընում են Տուլլ ինչ որ կապալառուների մօտ աշխատելու:

—Ինչո՞ւ նոքա Ֆրանսիացիներին չեն տանում աշխատեցնելու:

—Նորա համար, որ առ փախտատները մերձեցից արժան են, կիսազնով են աշխատում:

Կապիտանը լոնքերը կնճռոտեց ու ասաց.

—Ռոքա լրտեսներ են... գալիս են մեր լեռները դիտելու:

—Ի՞նչ լրտեսներ, —պատասխանեցի ես զարմացած:—Լրտեսելու ինչ կալ ալտեղ, Մեր գործերը նոցա հետ ի՞նչ կալ ունին:

—Պրուսական լրտեսներ են, —պատասխանեց նա չոր ու ցամաք. —ուսումնասիրում են մեր երկիրը:

Ինձ ախպէս թուաց, որ նա ծիծաղում է վրաս:

—Սակայն, կապիտան Ռօնդօ, ասացի ես, բոլոր մակարդակները կան, ամեն մէկը կարող է ուղած երկրի քարտէսը գնել, Ստրասբուրգում, Լանսիրում և ամեն տեղ, ուր կամենալ:

Բաց նա մի խիստ հաւեսաց ուղղեց ինձ եւ դռնեց.

—Քարտէսներ... Քարտէսներ... Միթէ մեր քարտէսների վերալ նշանակուած են թէ ինչքան խոտ, դարման, վարձակ, հաճար, գինի, միս, ձի սալակ կարող են գտնել զօրքի համար: Կարող ես քարտէսի վերալ իմանալ, թէ ուր է կենում մէրը, քահանան, փոստի կառավարիչը, հարկահանը, նորա համար որ ամեն ժամանակ ուղած բանը ձեռք բերուի, —ուր է ախոռը, ուր ձիեր պահեն ու հաղար մի ուրիշ բաներ, որոնք օգտակար են զլտեհալու գերմանացուց համար:

—Քարտէսներ... նոցա վերալ նշանակուած են գետերի

խորութիւնը, թէ ո՞ր են գետնացիները: Քարտէսները ցոյց են տալիս, թէ ինչ ուղեցուցներ պէտք է վերցնել, ինչ մարդիկ պէտք է կալանաւորել, որ չգրգռեն ժողովրդին:

Կռներս թուլացան զարմանքից: Այդ տեսակ բաներ մտքովս չէր անցել երբէք. այդ ժամանակ Բաուրը ձայն առեց կապիտանին դանիւնից:

— Ա՛խ, կապիտան, ո՞վ դուխ կունենալ մեղ վերալ լար-ձակուելու: Կերմանացիները... հա, հա, հա, թող մի փորձեն: Մենք եւս ցոյց կտանք մեզ: Ողորմելիք... ես շատ էլ չէի ցանկալ նոցա տեղ լինել... հա, հա, հա: Նոցա այնպէս կանին, որ մէկը չկարողանալ մեր լեռներից ազատուել:

Ներկալ դառնուողներն ամենքը ծիծաղեցին եւ աղաղակեցին:

Կապիտանը մտաւ դանյիւն եւ ամենից բարձր գոռացող հաստափոր Ֆիչերին նախելով հարցրեց.

— Դ՞նէք պիտի պատահէք... Ինչո՞վ: Գիտէք թէ ինչ էք խօսում... Ո՛ւր են մեր զօրքերը, մեր սլաշարը, մեր ղէնքերը, — ո՞ւր են, ո՞ւր, ո՞ւր: Եւ այս եւմ հարցնում... Բայց դիտէք թէ որքան են այդ գերմանացիք: Գիտէք, որ նոքա մի ամբողջ միլիօն զօրք ունին, կաղնակերպուած, կարգաւորուած-թնդանօթաձիգ, հեծելազօր, հետեւակ—պատրաստ գէթ մի շաբաթից լեռ դաշտ դուրս դալու մեր հանդէպ: Գիտէք այս ամենը... Դ՞նէք պիտի հանդիպէք...

— Ա՛խ,—պատասխանեց Բաուրը,—Ֆալցբուրգը, Լիխտէնբերգն ու Շլէյշտադը քսան տարի շարունակ կարող են դիմադրել նոցա:

Կապիտան Ռօնդօն պատասխանի չարժանացրեց նորան եւ, մատով ցոյց տալով դնայող փալտատների վերալ, ասաց ինձ.

— Նախցէք, Ֆրեդէրիկ հալրիկ, նախցէք... Սոքա փալտաւներ են միթէ: Սոքա մեր փալտաւներն են,—այս մարդիկ, որոնք ուսերը վեր քաշած չափով են շարժում իրանց քալիւրը: Մեր բոլոր փալտաւների մէջքը կռացած չէ արդեօք եւ գնացքը ծանր: Դոքա նոյն իսկ լեռնականներ չեն, դաշտերից են եկած. դոքա լրտեսներ են, այո՛ լրտեսներ, եւ ես նոցա կձերբակալեմ:

Եւ, առանց պատասխանի սպասելու, նա մի քանի սու

շարտեց իւր խմած բաժակ կաթի համար եւ շտապով դուրս գնաց սենեկից:

Հազիւ շէմքից ոտը դուրս էր դրել, եւ անմիջապէս ներկայ եղողները բարձր ձայնով ծիծաղել սկսան: Եւ նոցա զըլխով նշան տուի, որ կապիտանը կարող է լսել. նոքա շաբունակեցին ծիծաղը, կողքերը բռնած եւ ասում էին.

— Զուարճալի է... շատ զուարճալի է... Դերմանացիները պիտի լարձակուին մեղ վերալ: Բառերը, աչքերը թաշկինակով սրբելով՝ ասաց.

— Կապիտանը շատ պատուական մարդ է, բայց նա ծանր վիրաւորուած էր, եւ անուհետեւ նորա զուխը խանդարուած է եւ Աստուած գիտէ ինչեր է երեւակայում:

Այս բանը աշնպէս կենդանի լիշում կմ ալմ, կարծես թէ երեկ էր: Այս դէպքից 2-3 օր լետու իմացալ, որ կապիտանը ամբողջ մի խումբ փախաւորներ է ձերբակալել Լիւստէլբուրգի կալարանում. բանտարկուածների բոլոր թիւքերը կարգին է եղել, եւ թույլ են տուել նոցա շարունակել իրանց ճանապարհը Լոտարինգիայում, չնայելով պ. Ռօնդօի բոլոր պահանջներին եւ նկատողութիւններին: Այն ժամանակ ինձ էլ աշնպէս էր թւում, թէ կապիտանի խելքը բոլորովին էլ տեղը չէր:

Ամեն անգամ, երբ Բառերը գտնուէին էր իմ անտառի տունը, նա լիշում էր գերմանացի լուսաններին եւ ինձ հետ ծիծաղում կապիտանի կասկածանքի վերալ: Բայց ալմ էլ չենք ծիծաղում, եւ հաւատացած կմ, որ Ֆալցբուրգի կատակ անողները ծիծաղից ձեռքերն էլ չեն շփում, երբ ենթասպան ձայն է տալիս ղինուորներին. «Gewehr auf! Gewehr ab!» Եւ կարծում կմ, որ այս վարժութեանց ժամանակ նոքա շատ անգամ են լիշում կապիտան Ռօնդօի նախազուշակութիւնները:

Թ.

1869 թ. աշնան երկրորդ կէսն էր. հովիտը մշուշով ծածկուած էր. եկաւ և ձմեռը. ձիւնը զիգունց լուսամուտների առաջ, կրակը ծխում էր վառարանում, եւ Վարդ-Մարիի ճախարակը առաւօտից երեկոյ տղում էր անդադար, հին ժամացուցի միակերպ ընթացքին ներդաշնակ:

Եւ անցուդարձ էի անում սենեկում, ծխելով և հրաժա-

բականիս մերալ մտածելով: Վարդ-Մարին էլ, անկասկած,
մոմտում էր, իսկ ժան Մէլլէնը երբեմն երբեմն խօսք էր գը-
ցում, որ հարսանիքը շտապեցնենք, որով եւ ձանձրացնում
էր ինձ, որովհետեւ, մի անգամ որ խօսք էի տուել, էլ չէի
սիրում վիճել: Եւ ինչպէս որոշել էինք պսակը կատարել
նորա՝ իմ տեղը նշանակուելու օրը, էլ կարիք չէի գտնում
նորից խօսել արդէն վճռուած գործի մասին:

Նշանուածներն շտապում էին: Եւս բանին նպաստում
էր երկտասարդութիւնն ու աշնան ձանձրութիւնը:

Մօտ երկու ամիս Բաւերը, Ալինկերէլը, Ռիւրն եւ Ռուրլը-
ները էլ անտառ չէին գալիս: Ճառերը եղեամով ծածկուեցան,
եւ անցորդ շատ հազիւ կատարէր մեր հովտում, կապիտանի
զիպուածը լրտեսների հետ, որ անքան ծիծաղի առիթ տուեց,
բոլորովին անցել էր լիտղութիւնիցս, երբ լանկարծ մի հան-
դամանք պարզ ցոյց տուեց, որ ծեր ղինուորը ի զուր չէր
վախենում պրուսացիներից և որ մեծ չարիք պատրաստեցին
մեզ բարձրատիճան մարդիկ, որոնց սենք կատարելապէս
հաւատ էինք ընծալում:

Այդ տարին կիսնների մի ահադին երամակ քանդեց մեր
երկրքը: զօքա բոլոր ցանքները կերան, քարուքանդ արին
անտառը, արմատները ոչնչացրին եւ ամեն գիշեր երեւում
էին ագարակների և զիւղերի մօտ, եւ վնասում դաշտերին:

Անդադար լսում էր գիւղացիների զանգատը: Վերջա-
պէս եկաւ բարօն Պիլատը անասնաւարների հետ որս կազմա-
կերպելու: Ես հիւսման ստացաւ Բոտֆալց դնալ անտառալին
լաւադոյն հրացանաձիգներով եւ ինձ հետ տարալ կարելուին
չափ շատ ուսորդներ շրջականներից:

Այս եղաւ ղեկտեմբերին, ճանապարհ ընկաւ Մէլլէնի,
Կէրնի, Դօնադիւի, Տրօմպէտի և 15. Թէ 20 հրացանաձիգնե-
րի հետ. երեկոյեան դէմ արդէն տեղ հասանք եւ պ. Բարօնի
հիւրերին գտանք փոքրիկ խրճիթում. ամենքն ըստ սովորու-
թեան խմում էին, ուտում և լարդի վերալ թափուած բարձր
ձալնով խօսակցում:

— Ի՜նչ քեզ այս ամենը լալտնի է, Թօրթ, դու ծանօթ ես
Բարօնին, քեզ ծանօթ են հրացանաձիգների աղաղակը, շնե-
րի հաչոցն ու հիւրերի կրած երկիւղը:

Բայց ես ցանկանում եմ քեզ պատմել, որ ան որսից
լետու, երբ մի քանի վարաղ սպանուեց, խրճիթում մեծ խըն-

Չորք տեղի ունեցաւ: Բարօնի կառքերով մեծ քանակութեամբ զինի, խաղաթուղթ, սպիտակ հաց, խմորեղէն, շաքար, սուրճ, կօնեակ բերին, եւ բնական է որ կէս գիշերին, ձիւնի վերայ վազվզած՝ ամենքն էլ օրինաւոր խմում էին, դռում եւ արբում, եւ ամբողջ խումբը մի կուշտ ուրախացան:

Մենք խոհանոցումն էինք նստած եւ նոյնպէս լեռ չէինք մնացել նոցանից. դահլիճի դուռը բաց էր, թարմ օդ շնչելու համար. լսում էինք հիւրերի խօսակցութիւնը, մանաւանդ որ այնպէս էին դռում, կարծես խուլ լինէին:

Իմ ուշադրութիւնը դրաւեց մի բարձրահասակ, չոր-չոր, կեռ քթով, սեւաշեւ, ոլորած բեղերով եւ կաշուէ բարձր դանկապաններով մարդ. նալիով նորան՝ միտք էի անում:

«Այս մարդը դրասեղանի առաջ նստելու կամ ոտները վաւարանի առաջ տաքացնելու սովոր մարդ չէ. սա անշուշտ զինուորական սպայ է եւ այն՝ բարձրաստիճան:

Առաւօտեան, որսի ժամանակ, նա կանգնել էր ինձ մօտ եւ նորա՝ երկու անգամ արձակածն էլ լաջող էր: Ես նորան համարեցի իսկական որսորդ: Խմում էր չափաւոր, որովհետեւ կէս գիշերին, երբ հիւրերի երեք քառորդը խոր քուն էին մտել ամեն անկիւններում, նա շարունակ խօսում էր բարօն Պիշարի հետ, այ. Տիւբէնգի հետ միասին, որ էլզասցի մի հարուստ գինեւաճառ էր, այ. Ժան—Կլօդ—Բուպպէր նօտարի հետ, որ ընդունակ էր երկու օր անընդհատ խմել, առանց մի փոփոխութիւն կրելու դէմքի վերայ, և փալտաւաճառ այ. Մուշիկի հետ, որ սովորութիւն ունէր հարբեցնել ամենքին, ով իւր հետ գործ ունէր. բացի այս հինգ մարդուց մնացեալ ամբողջ խումբը փռուած էին լարդի վերայ:

Նոցա մէջ մի հետաքրքիր խօսակցութիւն սկսուեց. բարօնն ասում էր, թէ գերմանացիք աղշակներ են ուղարկում էլզաս. թէ նոքա ամեն կողմ լրտեսներ ունին, որոնք ման են դալիս իբրեւ ուղևորներ, առևտրականներ կամ ցրուիչներ. թէ նոքա հանում են ճանապարհների, շաւիղների, անտառների մակարդակները. զիտում են մեր զորանոցները, ամենաճիշտ տեղեկութիւններ հաղորդելով իրանց հայրենիքին. թէ նոքա այդ միւսնոյնն արին առաջ Շլէզվիլդ—Հօլշտէլնում պատերազմից առաջ, և Բօնլմիալում. թէ պէտք է վախճնալ նոցանից և ալլն:

Նօտարն ու այ. Մուշիկը քնդում էին, թէ կարող է ստույգ

լինել արդ, որ արդ ամենը խիստ կարևոր է և որ մեր կառավարութիւնը պէտք է միջոցներ ձեռք առնէ ապա լրտեսութեան առաջն տունելու:

Հասկանալի է, որ երբ այս խօսակցութիւնը մեզ հասնւ, սկսեցինք ուշադրութեամբ ականջ դնել. Սպան բարձր ձայնով ծիծաղեց և ասաց, թէ մենք էլ նոյնն ենք անում և մեր ընդունակ գինուորական մարզկանց շատերը Գերմանիայումն են ապրում... Պ. Տիւրէնզն աւելացրեց, թէ արդ անհնարին է, և թէ ոչ մի Փրանսիացի սպայ չի համաձայնի արգելա վարուել, զինուորական պատուի համար. սպան, ծիծաղը բարձրացնելով ասաց.

— Միթէ արգելա էք նախում դորա վերաւ: Բայց, մեծարդու տէր, ինչ բան է պատերազմը մեր ժամանակ. Մի արուեստ է, խաղ, բաց թղթախաղ. պէտք է աշխատել հակառակորդի թղթերը դուշակել: Ես — ար, ես ինքս, ձեզ հետ խօսողը, ամբողջ Պֆալց ման եմ եկել ուղևոր դործակատարի պաշտօնով, բորդօ եմ ծախել արդ բարեհոգի գերմանացիներին:

Նա ծիծաղելով պատմեց, ինչ որ տեսել էր ճանապարհորդութեան ժամանակ, ճիշտ աշնայէս, ինչպէս ասում էր կապիտան Ռօնգօն, ինչպէս վարում են մեզ հետ պրուսացի լրտեսները, և աւելացրեց, որ մենք բոլորովին պատրաստ ենք և միայն ղէպքի ենք սպասում, որպէսզի Ռէյնի ձախ ամփին տիրենք:

Պահապաններս, որոնք վառարանի մօտ էին նստած, երբ արդ լսեցին, աշնայէս ուրախացան, կարծես թէ մի մեծ շահ էին սպասում: համարեա թէ սորանից չետոյ սեննկի դուռը փակուեց, և մենք էլ ոչինչ չլսեցինք:

Ես դուրս եկայ օգ շնչելու. Կէրնի, Տրոմպէտի և միւսնեքի լիմարութիւնը զարացրել էր ինձ:

Դուրսը շատ ցուրտ էր. հովիտը ծածկուած էր եղեամով և լուսինը մալրիկներից վեր դուրս էր նախում ամպերի միջից:

— Ի՞նչ է պատահել ձեզ, պ. անտառապետ, — հարցրեց ինձ Մէրլէնը, դուրս գալով ետեիցս. — բոլորովին գոյնը կորցրել էք... վնաս էք դրում ձեզ:

— Այո, Տրոմպէտի և միւսների լիմարութիւնը լուսահատեցնում է ինձ, — պատասխանեցի ես: — Ինձ շատ է հետաքրքրում, թէ ինչի վերաւ են նոքա ուրախանում: Դուք էլ Մէրլէն, զարմացնում էք ինձ: Դուք զեղեցիկ բան էք համա-

բում մեր դրացին երի վերալ լարձակուելը, ղինի, հաճար խոտ, դարման լափշտակելը խեղճ մարդկանցից, որոնք ոչ մի վնաս չեն տուել ձեզ... Ձեզ հրապուրիչ է թուում նոցա երկրին արթապետելը և նոցա բունի ֆրանսիացի դարձնելը։ Դա խաղ է... դուք ալի խաղ էք համարում... հաճելի բան է զերմաճացի դառնալ։ Հաճելի է արուսացիներին հպատակուել և հայրենիքը մի ուրիշի հետ միտել։ Ալիպետով ինչ կվաստակենք։ Հարեանի հոգին հանելով կհարստանանք։ Ես ի պատիւ մեր հայրենիքի՝ վատ ձեռք բերուած ոչ մի սանտիմ, ոչ մի թիղ զետին չեմ ուզում։ Ես չեմ ուզում ալի պարոնի խօսքերին հաւատալ։ Եթէ նա ճշմարիտ է ասում, աւելի վատ։ Եթէ լաղթանակը մեր կողմը լինի, զերմաճացիք սերնդից բերունդ կաշխատեն իրանց իրաւունքները լեռ ստանալ և վրձնիցիւր լինել իրանց կորցրած հայրենակիցների արեան փոխարէն։ Ամենաանսիրտ մարդիկ միայն պատերազմ կցանկանաւ։ Խաղաժողները միշտ տանկու լուս ունին։ Բալց լաճախ տեսնում ենք, որ նոցա վերջը շատ վատ է լինում։

— Հալիբի, — ասաց ինձ Մէրէնը, — մի բարկանաք ինձ վերալ, ես շատ չեմ մտածել ալի մասին— ձեր ասածները ճշմարիտ են։ Բալց դուք չափազանց վրդովուել էք, լաւ կլինի որ էլի խոհանոցը գնանք։

— Այո, — ասացի ես, — գնանք քնենք. դա խմելուց լաւ է. ամբարում էլի տեղ կալ։

Ալիպէս էլ արինք. իսկ միւս օրը լուսը չձագած տուն դարձանք։

Ինչ որ ես ասացի, ժօրժ, ամենը ճշմարիտ էր. ես ճշմարտութիւնը միշտ վեր էի դասում ամեն բանից, և ալժմ էլ, երբ կորցրել եմ ամենը, ինչ որ ամենից թանկ էր ինձ համար աշխարհիս վերալ, կրկնում եմ. աւելի լաւ է ալսքան վիշտ կրել և զրկուած լինել ինչպէս ես, երեսնամեալ աշխատանքից, քան կորցնել արդարութեան զգացմունքը։

Ժ.

Ձմեռն անցնում էր. անձրեւ, ձիւն, ուժգին քամիներ շառաչիւն մերկ ծառերի միջև, արմատից շրջուած մալրիներ, ժալուերի վիտաակներ, որոնք խիճով լցնում էին ճանապարհները, — այս բոլորին ականատես եմ եղած ամբողջ 25 տարի։

եկաւ զարուհնր։ Անասունն իջաւ գետից ջուր խմելու, հովիւներն երդում էին, խաբաղանք շարժելով, և աքաղաղը ցած պատէնչի վերայ թափառարում էր իւր թեւերը հաւերի մէջ նստած, և իւր զիւ ձախով արձագանք լարուցանում հովտում։

Այն, ինչպէս կենդանի են աչքիս առաջ այս առննը, Ժօրժ։ Իւ ալն իրերը, որոնց ես անտարբերութեամբ եմ նայում, զեղեցիկ են թւում ինձ այժմ վերնատանս նստած, ուր լուսի մի թուլ ճառագայթ հաղիւ է ներս թափանցում։

Ամին առաւօտ Վարդ-Մարին, կարճ շրջազգեստ հագած, կրծքին խաչաձև կապած փողկապով, պարտէզ էր իջնում, նախախած բանջարը քաղելու։ Անցնելիս նա կապկպում էր կախ ընկած ճիւղերը։

Հեռուից տեսաւ լան Մէրլէնին, որ մարդի միջով դէպի մեզ էր դալիս, և լսեցի, ինչպէս նա կանչում էր Վարդ-Մարինին։ Սա շտապեց ընդառաջել նորան։ Նոքա համբուրուեցան և ծիծաղաղէմ թե թեի տուած զնացին դէպի տուն։ Ես չափազանց գոհ մտածում էի։ «Այս փառաւոր ջահիլները անկեղծ սիրում են միմեանց»։

Պառաւ տատ Աննան, որ գրեթէ սենեկից էլ չէր դուրս գալիս, ոլորուն կանչով պատած իւր փոքրիկ լուսամտից՝ բթացած աչքերով նոյնպէս հրճւում էր նոցանով, և նորա խորշումած երեսին զոնուակութիւն էր արտափալում։ Երբեմն նա ձայն էր տալիս ինձ։

— Ֆրեդերիկ։

— Ի՞նչ է, տատա։

— Ես երկտասարդացաւ, ինչպէս հարսանիքիս ժամանակ։ Սա զիսաւոր ելեալու տարին էր, երբ մեծ քանակութեամբ խաղող ստացանք, Ռուսիայի խիստ սառնամանիքներից առաջ։ Ըսել էք այդ մասին, Ֆրեդերիկ։ մեր բոլոր զինուորները սառեցին ամբողջ։

— Այո, տատիկ։

Նա սիրում էր լիշել այս հին պատմութիւնը, և մեր մտքովն էլ չէր անցնում, որ չուտով վկայ պիտի լինէինք նոյնանման սարսափների։

Ֆալցբուրգի խեղճ ծերերը, ծեր Մէգրէն, Պարադիսը, Լաֆուէր պապը և այլ պաշտօնաթող զինուորները, որոնք իրանց զօրութիւնը պահպանում էին աղքատների գանձանա-

կով և իրանց՝ աննշան կենսաթողակով, նախկին զարուհներին նման սկսեցին անտառ գալ զանազան սունկեր, ելակ ու մոր հաւաքելու: Անտառի ամենալաւ ելակը քաղաքում ամանը մի երկու սուռով էր ծախուում, իսկ սունկերը՝ փոքրիկ կողովը երեք սուռով:

Մարգերում զետի ափին նոքու աղցան էին ժողովում: Մի սու վաստակելու համար քանի անգամ էին խեղճերն իրանց ձեր մէջքները կռացնում:

Եւ տարեցտարի մենք պատուէր էինք ստանում աւելի ու աւելի խիստ զործ զնել անտառալին կանոնները, արգելել չոր տերեւներ ու խողկաղին ժողովելը, — զրկել խեղճերին ապրուստի վերջին միջոցից:

Այսպէս անցաւ մինչև հունձը, երբ սկսուեց սարսափելի չորութիւն, որ մինչև լուլիսի վերջը շարունակուեց և ամենքը երկիւղ էին կրում, որ զետնախնձորը կփչանայ:

Ինչ վերաբերում է ժողովրդական ընտրութեանց, ես այդ մասին չեմ էլ խօսում: մենք, անտառի պահապաններս, մի առանձին չէինք լուրում դորանով: Մի առաւօտ պատուէր ստացանք Պըտի-Պիեր դնելու, և լեռնալին բոլոր խումբը մօտ հաւաքուելով՝ կատարեալ համազղեւտով դնացինք, որ, ինչպէս պատուիրուած էր, մեր ալոն ասենք: Մտնելով «Երեք Աղաւի» հիւրատունը, խմեցինք կախեր կենաց և ցրուեցանք մեր տները, իսկ միւս օրն արդէն ամենքս մոռացանք այդ դէպքը:

Դրաուֆտալում, Դօզէնհայմում և Էշբուրգում միայն հէնց զանգատ էր լսում երաշտութեան մասին: Բալց հովտի լճորքում այդ երաշտը ամենալաւ և պողաքեր ժամանակն էր լինում: Խոնաւութեան պակասութիւն չունէինք, անաղին խոտ էր բուսել, և Էլզսաի բոլոր թռչունները, — մշահաւերը, թուփա կատարները, կարմրալանջերը, — իրանց ձագերով լեռնում էին ինչպիս մի թռչնոցում:

Ձկնորսներին էլ թիւ չկար: Վարդ-Մարին ոչ մի տարի արնքան ձուաղեղ ու տապակած չէր պատրաստել: Նա կատարում էր ամեն բան ձեռաց, սիրալիր ժպտալով առաջիկայ ամուսնութեան շնորհաւորութիւններին:

Նա թարմ էր, ինչպիս վարդ, և Ժան Մէրէշը աչքը չէր հեռացնում նորանից: